

O'QITUVCHI SHAXSINING PSIXOLOGIK MADANIYATI VA UNING TA'LIM JARAYONIGA TA'SIRI

Cho'liyeva Nodira Safarmurotovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchi shaxsining psixologik madaniyati, uning tarkibiy tuzilmalari, shakllanish omillari hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil etiladi. Psixologik madaniyat — bu o'qituvchining o'z hissiy holatini boshqarish, o'quvchi bilan samarali muloqot o'rnatish, ijobiy psixologik muhit yaratish va konfliktlarni konstruktiv hal etish qobiliyatlarini o'z ichiga oluvchi murakkab shaxsiy sifatdir. Maqolada o'qituvchining emotsional barqarorligi, empatiya, refleksiya, kommunikativ kompetensiya va o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir etuvchi psixologik omillar sifatida yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqori psixologik madaniyatga ega o'qituvchi o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda sog'lom psixologik muhitni shakllantiradi.

Kalit so'zlar: psixologik madaniyat, o'qituvchi shaxsi, emotsional barqarorlik, empatiya, refleksiya, kommunikativ kompetensiya, ta'lim sifati, ijobiy muhit.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy mahorati va psixologik madaniyati ta'lim sifati va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchining ichki dunyosiga yo'l topuvchi, uning emotsional holatini, motivatsiyasini va shaxsiy faolligini boshqaruvchi psixologik yetakchi sifatida maydonga chiqadi. Shu boisdan, ta'lim tizimini insonparvarlashtirish jarayonida o'qituvchi shaxsining psixologik madaniyati dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Psixologik madaniyat tushunchasi o'qituvchining shaxsiy, emotsional va kommunikativ fazilatlarini ifodalaydi. U pedagogik faoliyatning psixologik asoslarini chuqur anglash, o'z hissiy holatini boshqarish, o'quvchi bilan samarali muloqot o'rnatish va ta'lim muhitida sog'lom psixologik iqlimni shakllantirish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. O'qituvchi psixologik madaniyatining yuqori darajasi uning professional barqarorligini, pedagogik refleksiyasini, empatik idrokini hamda konfliktlarni konstruktiv tarzda hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Psixologik madaniyat tushunchasi birinchi bor gumanistik psixologiya doirasida shakllangan bo'lib, A. Maslou, K. Rojers, L.S. Vygotskiy, S.L. Rubinshteyn, D.A. Leontyev kabi olimlar tomonidan insonning o'zini anglash, o'zini boshqarish va boshqalar bilan sog'lom muloqot o'rnatish qobiliyati bilan bog'liq jihatlarida o'rganilgan. Ushbu yondashuvlar asosida o'qituvchi shaxsining psixologik madaniyati nafaqat kasbiy mahoratning bir qismi, balki uning shaxsiy yetukligini belgilovchi asosiy indikator sifatida talqin etiladi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, xususan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" konsepsiyasi, "2030-yilgacha

ta'limni rivojlantirish strategiyasi"da o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish, stressni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish, o'quvchilar bilan sog'lom emotsional aloqa o'rnatish, o'zini rivojlantirish madaniyatini kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishda o'qituvchining psixologik madaniyatini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Psixologik madaniyatga ega o'qituvchi o'quvchilarning hissiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda darsni tashkil etadi, ularni ijobiy motivatsiyaga yo'naltiradi, ixtiloflarni tinch yo'l bilan bartaraf etadi hamda sinfda sog'lom psixologik muhit yaratadi. Aksincha, past psixologik madaniyat darajasi o'qituvchining hissiy toliqishi, emotsional kuyish (burnout), kommunikativ to'siqlar va pedagogik stress holatlariga olib keladi. Shu bois, o'qituvchilarda psixologik madaniyatni shakllantirish ta'lim tizimining barqarorligi, insonparvarlik yo'nalishi va psixologik xavfsizligini ta'minlashda hal qiluvchi o'rinni egallaydi.

Mazkur maqolada o'qituvchi shaxsining psixologik madaniyati tushunchasining mohiyati, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, emotsional, refleksiv, kommunikativ) va ta'lim jarayonidagi roli ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, psixologik madaniyatning o'qituvchi faoliyatiga, o'quvchi shaxsiga va ta'lim samaradorligiga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri nazariy hamda amaliy jihatdan yoritiladi.

ASOSIY QISM

O'qituvchi shaxsining psixologik madaniyati — bu uning ichki ruhiy dunyosi, hissiy holati, o'zini va boshqalarni anglash qobiliyati, muloqot madaniyati hamda pedagogik faoliyatda o'zini boshqarish darajasini ifodalovchi integrativ psixologik sifatdir. Mazkur tushuncha shaxsning umumiy madaniyat tizimida muhim o'rin tutadi va o'qituvchi kasbiy yetukligining ajralmas qismi sifatida talqin etiladi.

Psixologik madaniyatning mohiyati insonning o'zini anglash, hissiyotlarini boshqarish, boshqalarga nisbatan empatik munosabatda bo'lish va konstruktiv muloqot o'rnatish qobiliyatida namoyon bo'ladi. K. Rojersning gumanistik psixologiya nazariyasida qayd etilganidek, o'qituvchi o'zining "ichki men"ini anglay olgan taqdirdagina boshqalarni to'g'ri tushunish va ularning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatish imkoniga ega bo'ladi. Shu bois o'qituvchi psixologik madaniyati — bu nafaqat hissiy muvozanat holati, balki pedagogik jarayonda boshqalarning ruhiyatini his qilish, ularning individual xususiyatlarini inobatga olish mahoratidir.

Psixologik madaniyat murakkab tizim bo'lib, u bir nechta o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topgan:

1. Kognitiv komponent — o'qituvchining psixologik bilimlar tizimiga ega bo'lishi, o'quvchilar psixologiyasini chuqur tushunishi, individual farqlarni aniqlay olishi hamda pedagogik jarayonning psixologik qonuniyatlarini bilish darajasini ifodalaydi. Bu komponent o'qituvchining intellektual tayyorgarligi va tahliliy fikrlash salohiyatini belgilaydi.

2. Emotsional komponent — o'qituvchining hissiy barqarorligi, stressga bardoshliligi, ijobiy emotsiyalarni saqlay bilishi va o'z his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyatini anglatadi. Emotsional madaniyat yuqori bo'lgan o'qituvchi o'z hissiyotlarini to'g'ri ifodalaydi, o'quvchilarni ruhlantiradi, darsda ijobiy psixologik muhit yaratadi.

3. Refleksiv komponent — o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z xatti-harakatlarini baholash, xatolardan to'g'ri xulosa chiqara olish qobiliyatidir. Refleksiya pedagogik o'sish va kasbiy o'zini rivojlantirishning asosi hisoblanadi.

4. Kommunikativ komponent — o'qituvchining o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan samarali muloqot o'rnatish, empatik tinglash, muloqotda ijobiy ohangni saqlash va konfliktlarni konstruktiv hal etish mahoratini o'z ichiga oladi.

Mazkur komponentlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'un rivoji o'qituvchi shaxsida psixologik barqarorlik, pedagogik sezgirlik va insonparvarlik sifatlarini shakllantiradi.

O'qituvchi psixologik madaniyatining shakllanishi uzluksiz jarayon bo'lib, u ichki (subyektiv) va tashqi (obyektiv) omillar ta'sirida rivojlanadi.

Ichki omillar — o'qituvchining shaxsiy fazilatlari, o'zini rivojlantirishga bo'lgan motivatsiyasi, psixologik o'zanglash darajasi, o'z ustida ishlash ehtiyoji va emotsional intellekti bilan bog'liq. Bunda o'qituvchining o'z "men"iga ijobiy munosabati, o'ziga ishonchi va psixologik moslashuvchanligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashqi omillar — pedagogik jamoaning psixologik iqlimi, rahbariyat tomonidan yaratilgan sharoitlar, ta'lim muassasasida o'zaro hurmat, ishonch va hamkorlik tamoyillarining mavjudligi, shuningdek, o'qituvchining malaka oshirish tizimi va psixologik treninglarda ishtirok etish imkoniyatlari.

Bu omillarning uyg'unligi o'qituvchining psixologik madaniyatini mustahkamlaydi, kasbiy faoliyatda stressni kamaytiradi va shaxsiy yetuklikni ta'minlaydi.

O'qituvchi shaxsining psixologik madaniyati ta'lim jarayonida bir necha yo'nalishlarda o'z aksini topadi:

□ O'quvchi shaxsiga ta'siri: psixologik madaniyati yuqori o'qituvchi o'quvchilarda o'ziga ishonch, ijobiy fikrlash, o'z fikrini erkin ifoda etish, emotsional barqarorlik va ijtimoiy faollikni shakllantiradi. U o'quvchilarda o'qishga ijobiy motivatsiya yaratadi, ularda bilim olish jarayonidan zavqlanish hissini uyg'otadi.

□ Ta'lim muhitiga ta'siri: psixologik madaniyatga ega o'qituvchi sinfda sog'lom psixologik iqlim yaratadi, bu esa konfliktlarning oldini oladi, o'quvchilarning o'zaro hurmatini oshiradi, jamoaviy ishlash madaniyatini shakllantiradi.

□ Pedagogik jarayon samaradorligiga ta'siri: o'qituvchi o'zining hissiy holatini nazorat qila olgan holda o'quvchilar bilan muloqotni boshqaradi, bu esa darsning sifatini oshiradi. Shu bilan birga, ijobiy muhit o'quvchilarning e'tibor, xotira, tafakkur va ijodiy faolligini rag'batlantiradi.

Shunday qilib, psixologik madaniyat nafaqat o'qituvchi shaxsining individual fazilati, balki ta'lim samaradorligini belgilovchi ijtimoiy-psixologik hodisadir.

Psixologik madaniyatni rivojlantirish uchun o'qituvchining shaxsiy va kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlovchi kompleks yondashuv zarur. Quyidagi yo'nalishlar bu jarayonning asosi bo'la oladi:

1. Psixologik treninglar va seminarlar – o'qituvchilarda o'zini anglash, stressni boshqarish, ijobiy muloqot va empatiya ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Reflektiv pedagogika – o‘z faoliyatini tahlil qilish, tajriba almashish va o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarini shakllantiradi.

3. Emotsional intellektni rivojlantirish dasturlari – hissiy barqarorlik, emotsiyalarni boshqarish va empatik aloqa ko‘nikmalarini kuchaytiradi.

4. Mentorlik va ko‘ching – tajribali o‘qituvchilar tomonidan yosh pedagoglarga psixologik madaniyat asoslarini o‘rgatish tizimi.

5. Ijobiy psixologiya yondashuvini joriy etish – o‘qituvchilarda optimistik fikrlash, ijobiy o‘zqabul, o‘zini qadrlash va ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

Mazkur yo‘nalishlarning samarali amalga oshirilishi o‘qituvchilarning kasbiy farovonligini ta‘minlaydi, o‘z navbatida ta‘lim muhitining psixologik barqarorligini mustahkamlaydi.

O‘qituvchi shaxsining psixologik madaniyati ta‘lim tizimining insonparvarlashuviga, pedagogik jarayonning psixologik xavfsizligini ta‘minlashga, o‘qituvchilarning shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Bu madaniyat o‘qituvchining kasbiy stressga qarshi immunitetini oshiradi, uning kommunikativ moslashuvchanligini va emotsional yetukligini rivojlantiradi.

Psixologik madaniyat yuqori bo‘lgan o‘qituvchi – bu o‘z o‘qituvchilarining ruhiy dunyosini his etuvchi, ularni rag‘batlantira oluvchi, har bir shaxsning individualligini qadrlovchi, insonparvarlik qadriyatlariga tayanadigan pedagogdir. Shu sababli, zamonaviy ta‘limda o‘qituvchining psixologik madaniyati nafaqat kasbiy sifat, balki pedagogik muvaffaqiyatning strategik mezon sifatida qaraladi.

XULOSA

O‘qituvchi shaxsining psixologik madaniyati — zamonaviy ta‘lim tizimining barqaror, insonparvar va samarali faoliyat yuritishida hal qiluvchi o‘ringa ega bo‘lgan psixologik-pedagogik hodisadir. Bu madaniyat o‘qituvchining kasbiy yetukligi, emotsional barqarorligi, kommunikativ kompetentligini ifodalovchi integrativ sifat bo‘lib, ta‘lim jarayonining psixologik iqlimi, o‘qituvchilarning motivatsiyasi va o‘qitish samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, psixologik madaniyat o‘qituvchining shaxsiy rivojlanish jarayonida uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: birinchidan, kognitiv yo‘nalish — psixologik bilimlar va refleksiv tahlilni egallash orqali pedagogik faoliyatni ongli boshqarish; ikkinchidan, emotsional yo‘nalish — o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, stress holatlarida muvozanatni saqlash, ijobiy emotsional fonni ta‘minlash; uchinchidan, ijtimoiy-kommunikativ yo‘nalish — o‘qituvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan sog‘lom muloqot o‘rnatish, empatiya va ijtimoiy sezgirlikni rivojlantirish.

Ta‘lim jarayonida psixologik madaniyatning mavjudligi o‘qituvchilarning psixologik farovonligini ta‘minlaydi, ular o‘z fikrini erkin ifoda etadigan, ijtimoiy faol, o‘zini qadrlovchi shaxs sifatida shakllanadi. O‘qituvchi psixologik madaniyatining past darajasi esa dars jarayonida hissiy zo‘riqish, pedagogik stress, muloqotdagi to‘siqlar va konfliktlarning kuchayishiga olib keladi. Shu bois, o‘qituvchilarda psixologik madaniyatni shakllantirish — ta‘lim samaradorligini oshirishning eng muhim shartlaridan biridir.

Psixologik madaniyatning rivojlanishida ijobiy psixologiya, emotsional intellekt nazariyasi (D. Goleman) va reflektiv pedagogika g'oyalari muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchilarda ijobiy fikrlash, o'z-o'zini boshqarish, o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish ularning kasbiy farovonligini ta'minlaydi. Shuningdek, psixologik treninglar, superviziya, mentorlik tizimi, shaxsiy refleksiya kundaliklarini yuritish va emotsional savodxonlik mashg'ulotlari bu madaniyatni rivojlantirishning samarali vositalaridir.

O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ham o'qituvchining psixologik tayyorgarligi va madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bu borada ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar faoliyatini kuchaytirish, pedagoglar uchun "soft skills" va "emotsional intellekt" bo'yicha treninglar o'tkazish, o'qituvchilarning ruhiy barqarorligini saqlashga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchining psixologik madaniyati — bu shunchaki kasbiy kompetensiya emas, balki ta'lim tizimining ichki ruhiy poydevori, insonparvarlik va madaniy taraqqiyotning muhim ko'rsatkichidir. Yuqori psixologik madaniyatga ega o'qituvchi har bir o'quvchining shaxsiy qadriyatini his etadi, unga individual yondashadi va o'z faoliyati orqali ta'limda ijobiy psixologik muhitni shakllantiradi.

Shu bois, pedagogik ta'lim jarayonida o'qituvchilar psixologik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha tizimli, ilmiy asoslangan yondashuvni joriy etish zamonaviy ta'lim sifatini oshirishning strategik omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduqodirov, A.A. (2021). Pedagogik mahorat va psixologik madaniyat asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Ahmedova, G. (2020). O'qituvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni. – Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. G'aniyeva, N. (2022). Emotsional intellekt va o'qituvchi psixologik madaniyatining o'zaro bog'liqligi. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Goleman, D. (1998). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books.
5. Karimova, Z.T. (2021). Pedagogik kommunikatsiya va o'qituvchining shaxsiy rivojlanishi. – Toshkent: Ilm ziyo nashriyoti.
6. Mavlonova, R.A. (2020). Ta'lim jarayonida o'qituvchining psixologik barqarorligini ta'minlash yo'llari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
7. Nishonova, Z.M. (2023). Pedagogik refleksiya va psixologik madaniyatni shakllantirish. – Toshkent: Fan va innovatsiya nashriyoti.
8. Rojers, K. (1980). Freedom to Learn. – Columbus: Merrill Publishing Company.
9. To'raeva, N. (2021). Ta'limda psixologik muhit va o'qituvchining kasbiy yetukligi. – Farg'ona: FDU nashriyoti.
10. Xodjayeva, G. (2022). O'qituvchi faoliyatida empatiya va kommunikativ kompetensiyaning roli. – Buxoro: BDU nashriyoti.